

UDK:1:111:378 (575.2)

Maxmud MAJITOV,

Termiz muhandislik-texnologiya instituti yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektori, PhD

E-mail: mazhitov1981@inbox.ru

Renaissance university kafedra mudiri, PhD, dotsent U.Ergashev taqrizi asosida

SHAXS VA IJTIMOY FANLAR DIALEKTIKASI

Annotatsiya

Maqolada shaxsni takomillashtirishda ijtimoiy fanlarni o'qitish eng muhim vositalardan biri ekanligi asoslangan. Maqolada xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy fanlarga bo'lgan e'tibor yil sayin oshib borayotgani ochib berilgan. O'zbekistonda ijtimoiy fanlarni o'qitish tajribasi va erishilgan yutuqlar umumlashtirilgan, mavjud muammolar tahlil qilingan va ularni bartaraf etish yo'llari ifodalangan.

Kalit so'zlar: Inson, shaxs, jamiyat, muammo, ijtimoiy fanlar, ijtimoiy fanlar funksiyalari, ijtimoiy fanlarni o'qitish muammolari, ijtimoiy fanlarni o'qitishni takomillashtirish yo'llari.

ДИАЛЕКТИКА ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Аннотация

Статья основана на том, что преподавание общественных наук является одним из важнейших инструментов совершенствования личности человека. В статье показано, что внимание к общественным наукам в зарубежных странах растет с каждым годом. Обобщены опыт и достижения преподавания общественных наук в Узбекистане, проанализированы существующие проблемы и описаны пути их преодоления.

Ключевые слова: Человек, личность, общество, проблема, общественные науки, функции общественных наук, проблемы преподавания общественных наук, пути совершенствования преподавания общественных наук.

DIALECTICS OF PERSONALITY AND SOCIAL SCIENCES

Annotation

The article is based on the fact that the teaching of social sciences is one of the most important tools for improving a person's personality.

The article shows that attention to the social sciences in foreign countries is growing every year. The experience and achievements of teaching social sciences in Uzbekistan are summarized, the existing problems are analyzed and ways to overcome them are described.

Key words: Person, personality, society, problem, social sciences, functions of social sciences, problems of teaching social sciences, ways to improve the teaching of social sciences.

Kirish. Shaxs – ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan hodisalarning individual ifodasi, ijtimoiy ahamiyatga molik xususiyatlar kombinatsiyasi, inson ijtimoiyligining shaklidir. Shaxs – inson ijtimoiy mohiyatining konkret ifodasidir. U insondagi insoniylik me'yorini karakterlaydi. Shaxs – inson va jamiyat kesishgan chorrahakim, uning turli faoliyatlaridan insoniyat tarixi tarkib topadi. Mazkur tushuncha, bir tomondan, inson ijtimoiy, ma'naviy, madaniy rivojining darajasini aks ettirsa, ikkinchi tomondan, uning ixtiyorini, o'ziga xosligini anglatadi. Shu boisdan ushbu tushuncha o'ziga xos nazariy asos vazifasini o'taydiki, uning yordamida yakka kishi rivojining darajasi, shu jarayon kamchiliklari aniqlanadi va baholanadi. Shaxsning falsafiy talqini - bu shaxs tushunchasi, uning mohiyati va inson hayoti va jamiyatdagi ahamiyatini falsafiy tadqiq etishdir. Faylasuflar shaxsni individuallik, o'z-o'zini anglash, iroda ekanligi, axloqiy va axloqiy tamoyillar, shuningdek, ijtimoiy va madaniy omillarni o'z ichiga olgan hodisa sifatida tadqiq qiladilar. Shaxsni tushuntirishda faylasuflarni o'ylantirayotgan asosiy savollardan biri - bu shaxsni o'ziga xos va takrorlanmaydigan qiladigan mohiyat. Faylasuflar, shuningdek, shaxsning qanday shakllanishi, qanday rivojlanishi va uning rivojlanishiga qanday omillar ta'sir qilishini o'rganadilar. Inson shaxsi mutlaqo o'zgarimas fenomen emas. Uning tarkibidan joy olgan elementlar insonning butun umri davomida shakllanib va takomillashib boradi. Ushbu jarayon o'z-o'zidan, stixiyali ravishda kechmaydi, albatta. Shaxs tarkibiy elementlari turli shart-sharoit, omil, voqea va hodisalar ta'sirida rivojlanadi. Inson shaxsi tabiatini mazkur shart-sharoit va omillar ta'siridan xoli holda talqin qilish biryoqlama, ilmiy asoslanmagan va ob'ektivlikdan yiroq xulosalarga olib keladi.

Zamonaviy falsafa, psixologiya va pedagogikada shaxsning shakllanishi va rivojlanishi jarayoni determinizm prinsipi nuqtai nazaridan tadqiq qilinmoqda. Bizga ma'lumki, determinizm - voqelik hodisalarning aloqadorligi va o'zaro shartlanganligi haqidagi ta'limotdir. U narsa va hodisalarni konseptual va tarkibiy tahlil qilish bilan cheklanmasdan, ularni voqelikdagi boshqa jarayonlar bilan aloqadorlikda o'rganish zarurligini uqdiradi. Determinizm haqidagi tasavvurlar ilmiy uslub tarkibiga kiradi – bu tasavvurlar tadqiqotni turli shart-sharoit, sabab va qonuniyatlar, ta-biat, jamiyat va tafakkurdagi har qanday o'zgarishlarni aniqlash hamda tahlil qilish

asosida amalga oshirishga undaydi. Determinizm asosini esa sababiyat va qonuniyatlar konsepsiyasi tashkil etadi [5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rivojlangan xorij mamlakatlarida ijtimoiy fanlarni o'rganish zamonaviy shart-sharoitlarda samarali hayot kechirish va faoliyat ko'rsatishning muhim omili sanaladi. Shu boisdan bu mamlakatlarda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishning o'ziga xos tizimi shakllangan. Masalan, AQShda Leyk okrugi Kolleji falsafa, sotsiologiya, ijtimoiy ish, antropologiya, tarix, siyosatshunoslik va psixologiyadan mutaxassislar tayyorlaydi. Salem davlat universitetida etika, ijtimoiy siyosat, menejment, huquqshunoslik va shu kabi ta'lim yo'nalishlari mavjud. Shimoliy Dakota davlat universiteti asosiy e'tiborni sotsiologiya va oilaviy terapiyaga qaratgan. Masalan, "QS World University Ranking by Subject 2015" jahon universitetlari reytingida Garvard universiteti, Kaliforniya universiteti, Viskonsin universiteti ijtimoiy fanlarni o'qitish bo'yicha yetakchilar sifatida qayd etilgan [6].

Ilg'or universitetlar huzurida ijtimoiy bilimlarni o'zlashtirishga moyil shaxslar, hatto xorij mamlakatlarining fuqarolariga mo'ljallangan o'nlab o'quv kurslari faoliyat ko'rsatadi. Masalan, birgina Yel universitetida "World Fellows" dasturi asosidagi o'quv kurslariga har yili 3 mingdan ortiq da'vogar hujjat topshiradi[2]. Bunday kurslar yordamida fuqarolar ijtimoiy bilimlarining oshirilishi AQShda fuqarolik jamiyatining misli ko'rilmagan darajada rivojlanishiga zamin yaratadi.

Aqliy markazlar – gumanitar fanlarning ijtimoiy missiyasini yorqin namoyish etadigan fenomendir. CAP (Central Asia Program) loyihasi rahbari, fransiyalik olim Marlen Lyaruelda ko'ra, birgina Vashingtonning o'zida to'rt yuzdan ziyod aqliy markaz mavjud. AQSh poytaxti, jahon diplomatiyasining markazi bo'lmish Vashington bu jihatdan gumanitar soha vakillarini ohanrabo kabi o'ziga tortayotgan maskan hisoblanadi, chunki u yerda ilmiy karera qurish va katta daromad ko'rish imkoniyati mavjud. Bu aqliy markazlardan ko'zlangan pirovard maqsad esa Markaziy Osiyo davlatlari haqida bilimlar bazasini yaratib, bu bazani "monetizatsiya" qilish, ya'ni mintaqada ishlashni istagan tijoriy tashkilotlar, siyosiy tuzilmalarga sotish, qolaversa, Vashington elitasida mintaqa haqida aniq tasavvur hosil qilishdan iborat edi[3].

Ijtimoiy-gumanitar fanlarga texnokratik yondashuvning oqibatlarini haqida professor Q.Nazarov quyidagicha fikr bildiradi: "Asosan, g'oyaviy ta'limga qaratilgan, ma'naviy kamolot manbai bo'lgan va pirovard natijada, davlat ishlariga moyil, siyosiy yetuk avlodni tarbiyalashga yordam beradigan ijtimoiy fanlarga ham ikkinchi darajali o'quv sohasi sifatida qaraladi. Ularga nisbatan texnokratik yondashuv ustuvor bo'la boshlaydi, bu fanlarning asl tarbiyaviy funksiyasi bir chetga qolib, dars yuklamalari va baholash tizimi texnik fanlar bilan tenglashtiriladi"[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxs va ijtimoiy fanlar o'rtasidagi dialektik munosabatlarni yoritib berisha bag'ishlangan ushbu maqolada ilmiy tadqiqotning ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida qo'llaniladigan analiz, sintez, qiyosiy tahlil kabi metod va usullardan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Yevropaning qariyb barcha yetakchi oliy ta'lim muassasalari ijtimoiy fanlarni o'qitish tizimida asosiy e'tiborni globallashtirilgan dunyoda yuzaga kelayotgan ijtimoiy muammolarni ilm-fan pozitsiyasidan tadqiq qilishga qodir mutaxassislarini tayyorlashga qaratmoqda. Masalan, Germaniyaning yetakchi ta'lim muassasalaridan biri hisoblangan Vitten universitetida falsafa, siyosatshunoslik va iqtisodiyotning turli yo'nalishlari bo'yicha bakalavrlar va magistrlar tayyorlash yo'lga qo'yilgan [4].

Bundan tashqari Gumbolt nomidagi Berlin universitetida to'rtta falsafa fakulteti faoliyat yuritib kelmoqda [5]. Shuningdek M.V.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universitetining Falsafa fakultetida o'n olti xil falsafaga oid kafedralar va oltita ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyat olib borishmoqda [6].

Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy fanlarni o'qitish borasida, xususan, Berlinda bir necha yillardan buyon "Yevropada gumanitar va ijtimoiy fanlar: yutuqlari va istiqbollari" mavzuida xalqaro simpozium o'tkazish an'anaviy tus olgan [4].

Ko'rinib turibdiki, jahonning ijtimoiy taraqqiyotga yuz tutgan barcha mamlakatlarida ijtimoiy-gumanitar fanlarga bo'lgan e'tibor yil sayin yuksalib bormoqda, uning imkoniyatlari, bir tomondan, jamiyat oldida turgan muammolarni tadqiq qilishga, ikkinchi tomondan esa, insonni shaxs sifatida shakllantirishga safarbar qilinmoqda. Bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish masalasida mamlakatimizda qator masalalarni kun tartibiga qo'yish, ularni samarali va tizimli hal qilish zarur bo'ladi.

Birinchidan, ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishning uzluksiz tizimini shakllantirish va rivojlantirish zarur. Afsuski, keyingi yillarda ijtimoiy-gumanitar fanlarni uzluksiz o'qitish tizimiga darz ketdi. Umumta'lim maktablarida berilayotgan tahsilning atigi 5 foizi ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish bilan bog'liq. Oliy ta'lim muassasalarida ham bu borada ahvol yaxshi emas. Ayni paytda mamlakatda hanuzga qadar oliy ta'limdan keyingi davrda fuqarolarni ijtimoiy-gumanitar bilimlar bilan qurollantirishga xizmat qiluvchi o'quv kurslari, markazlar qariyb mavjud emas. Buning ustiga ta'lim tizimining turli bosqichlarida tahsil berilishi nazarda tutilgan ijtimoiy-gumanitar fanlar o'rtasida uzviylik ko'rinmaydi.

Natijada:

a) ijtimoiy-gumanitar fanlarning shaxs dunyoqarashi va ma'naviy qiyofasini insonparvarlik g'oyalari asosida shakllantirish borasidagi qudratidan foydalanilmay qolinmoqda;

b) shaxs jahondagi eng zamonaviy ijtimoiy bilimlardan xabardor bo'lish imkoniyatlaridan bebahra qolmoqda;

v) shaxs e'tiqodini mustahkamlash, qadriyatlarini tizimini insonparvarlashtirish jarayoni zaiflashmoqda;

g) jamiyatda shaxsning ijtimoiy ahamiyatga molik fazilatlarining qaror topishi jarayoni susaymoqda, ularning shakllanishi jarayoniga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari kamaymoqda;

d) shaxsni ijtimoiy taraqqiyot maqsadlariga yo'naltirish, uni mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlarga safarbar qilish vazifasi bajarilmay qolmoqda;

e) shaxsni postmodern jamiyatda ildiz otayotgan salbiy tendensiyalardan voqif qilish imkoniyatlari kamaymoqda;

j) shaxsning turli g'ayriinsoniy g'oyalar ta'siriga tushib qolishi xavfi kuchaymoqda.

Ikkinchidan, oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishni bitta kafedrada va aniq fanlarga xos pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshirish tajribasidan voz kechish kerak. Ijtimoiy fanlarning har biri inson shaxsining shakllanishi jarayoniga o'ziga xos ta'sir ko'rsatishga qodir. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishning "bir nuqtadan" umumiy, standart talablar asosida amalga oshirilishi bu fanlar o'rtasidagi tafovutni yuvib yuboradi, ularning shaxsa ta'sirini kamaytiradi. Shuning uchun ham rivojlangan mamlakatlarda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishga bunday yondashish deyarli uchramaydi.

Shu sababli ham bugungi kunda gumanitar bilimlarni dolzarblashtirish, soha vakillarini ijtimoiy muammolarni hal qilish jarayoniga jalb etish uchun avvalo munosabat o'zgarishi lozim: jamiyatda o'tkir akademik va ijtimoiy bahslar uyushtirilib, tarixchi, tilshunos, jamiyatshunos va boshqalarning faoliyati taftish etilishi, talablarga ko'ra ijtimoiy buyurtma shakllanishi lozim. To'g'ri qo'yilgan maqsad to'g'ri natijalarga olib borishi ma'lum [1].

Ijtimoiy-gumanitar fan o'qituvchilari o'quv yuklamasining haddan ziyod ko'payib borayotgani talabalarni mustaqil shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan munozara, disput, suhbat, konsultatsiya tarzida mashg'ulot o'tkazish imkoniyatlarini cheklab qo'yimoqda.

Uchinchidan, ijtimoiy-gumanitar fanlar bo'yicha ilmiy-tadqiqot institutlari va ilmiy-uslubiy markazlarni ko'paytirish kerak. Mamlakat ijtimoiy-gumanitar fanlari inson shaxsining kamol topishi jarayonini takomillashtiruvchi, uni zamonaviy tendensiyalarning salbiy ta'siridan himoya qiluvchi omilga aylanishi uchun jahondagi ilmiy jarayonlardan chetda qolib ketmasligi, yuz berayotgan ijtimoiy jarayonlarni muntazam tadqiq etish imkoniga ega bo'lmoq' i dardor.

To'rtinchidan, ijtimoiy-gumanitar fan mutaxassislari tayyorlash tizimini ham takomillashtirish zaruriyati mavjud. Jamiyatda sodir bo'layotgan jarayonlarni ilmiy tahlil qilib berish, ijtimoiy taraqqiyot istiqbollari doir bashoratlar tayyorlash, fuqarolar dunyoqarashini insonparvarlik g'oyalari asosida shakllantirish uchun mamlakatda yetarli darajada faylasuflar, sotsiologlar, siyosatshunoslar faoliyat ko'rsatmoq' i dardor. Zero Prezident Shavkat Mirziyoev ta'biri bilan aytganda: "...ijtimoiy fanlarga e'tibor bermaslik oqibatida dunyoqarashi bir tomonlama shakllangan, o'zidan boshqani o'ylamaydigan, xalq, davlat va jamiyat tushunchalaridan begona bo'lgan va bugungi kunda chet ellarda "Boy berilgan avlod" deya atalayotgan yoshlar avlodi bizda ham vujudga kelmaydimi?"[2].

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo'lsak, bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlar postmodern jamiyat tendensiyalarining shaxs ma'naviy qiyofasiga salbiy ta'sirini kamaytirishga xizmat qiladigan eng muhim sub'ektiv omil vazifasini o'tamoqda. Shu boisdan ham jahonning barcha rivojlangan mamlakatlarida ularga bo'lgan e'tibor oshmoqda. O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlarni shaxsni takomillashtiruvchi qudratli omilga aylantirish uchun ularni o'qitishning uzluksiz tizimini shakllantirish va rivojlantirish, oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishni bitta kafedrada va aniq fanlarga xos pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshirish tajribasidan voz kechish, ijtimoiy fanlar bo'yicha ilmiy-tadqiqot institutlari va ilmiy-uslubiy markazlarni ko'paytirish, mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur bo'ladi. Postmodern jamiyatdagi tendensiyalar bizdan ta'lim-tarbiya tizimiga yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Avvalo ilmiy muammoni va tadqiqot ob'ektini, mavzularini aniq belgilab olish zarur. Shundan keyin gumanitar fanlararo o'ziga xos "mehnat taqsimoti" va kooperativ aloqalarni amalga oshirish zarur bo'lsa, turli mutaxassislar jalb etilgan holda ilmiy laboratoriyalar tashkil qilinishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Asanov E. Gumanitar fanlardan nima naf? // Tafakkur jurnali, 2021-yil 4-son.
2. Mirziyoev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
3. Nazarov Q. Yoshlarni g'oyasizlik balosi hurujlaridan asrash – ma'naviy tarbiya ehtiyoji // "Yangilanayotgan O'zbekistonda ijtimoiy taraqqiyotni jadallashtirishning falsafiy muammolari" mavzusidagi vazirlik miqyosida ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Termiz, 2020.
4. VI Международный симпозиум «Гуманитарные и общественные науки в Европе: достижения и перспективы» // vsenauki.ru
5. Новая философская энциклопедия. В 4-томах. / Под ред. В.Степина и Г.Семгиной. Том 2. – М: Мысль, 2010. – С. 631.
6. Стефанович М. Изучение общественных наук в США // www. hotcourses.ru.
7. Чему учили Навального в США?// Аргументы и факты, 2018, №30.